

MITTEILUNGEN

DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS

ATHENISCHE ABTEILUNG

BAND 127/128 · 2012/2013

GEBR. MANN VERLAG · BERLIN

XIV, 356 Seiten mit 192 Abbildungen

HERAUSGEBER

Katja Sporn und Reinhard Senff
Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Athen
Fidiou 1
10678 Athen
Griechenland

WISSENSCHAFTLICHER BEIRAT

Martin Bentz, Bonn
Emanuele Greco, Athen
Klaus Hallof, Berlin
Antoine Hermary, Marseille
Wolf Koenigs, München
Joseph Maran, Heidelberg
Wolfram Martini, Gießen
Sarah Morris, Los Angeles
Aliki Moustaka, Thessaloniki
Andrew Stewart, Berkeley

© 2015 by Gebr. Mann Verlag · Berlin

ISSN: 0342-1295

ISBN: 978-3-7861-2737-6

Einbandgestaltung: U. Thaler

Satz: www.wisa-print.de

Druck und Verarbeitung: druckhaus köthen GmbH & Co. KG · Köthen

Alle Rechte, insbesondere das Recht der Vervielfältigung
und Verbreitung sowie der Übersetzung, vorbehalten.

Kein Teil des Werkes darf in irgendeiner Form durch Fotokopie,
Mikrofilm usw. ohne schriftliche Genehmigung des Verlages
reproduziert oder unter Verwendung elektronischer Systeme
verarbeitet, vervielfältigt oder verbreitet werden.

Bezüglich Fotokopien verweisen wir nachdrücklich auf §§ 53, 54 UrhG.

Printed in Germany

Printed on fade resistant and archival quality paper (PH 7 neutral) · tcf

Inhalt

- 1 BERNHARD F. STEINMANN – RAINER ALTHERR – ALEXANDER VARYCHEV
Karlsruher Kykladika unter der Lupe. Zur Verbindung naturwissenschaftlicher Untersuchungen mit der Aufarbeitung des Erwerbs von Antiken ungewisser Provenienz
- 47 ELEFThERIA KARDAMAKI
A new group of figures and rare figurines from a Mycenaean workshop installation at Kontopigado, Alimos (Athens)
- 91 KYRIAKOS PSAROUDAKIS
The faience finds of the Idaean Cave
- 143 HERMANN J. KIENAST
Die Poros-Steinbrüche von Samos
- 161 HEIKE FASTJE †
Ein archaisches Kapitell aus Paros mit einem Beitrag von Wolf Koenigs
- 169 JESSICA PAGA
The claw-tooth chisel and the Hekatompedon problem. Issues of tool and technique in Archaic Athens
- 205 IULIAN BÎRZESCU
Ein frühklassischer Torso aus der Tempelzone von Histria
- 213 MANUEL FIEDLER – HENNER VON HESBERG
Apollonia (Albanien) in der Zeit des Hellenismus. Eine Stadt zwischen italischem Westen und griechischem Osten
- 259 KATJA SPORN
Grab-, Weih- oder Ehrenstele? Überlegungen zu einem Relief mit Panzerfigur in Patras
- 289 VOLKER MICHAEL STROCKA
Hadrian und Kekrops
- 307 ANGELOS ZARKADAS
Once ›lost‹, now found. A relief from Athens depicting a Niobid

- 317 ANNA J. LAMBROPOULOU – ANASTASIA G. YANGAKI
On the history of Olympia during the transitional period of
the Byzantine era. A reappraisal of the published ceramic data
from the settlement
- 355 Hinweise für Autoren

Contents

- 1 BERNHARD F. STEINMANN – RAINER ALTHERR – ALEXANDER VARYCHEV
A closer look at the Karlsruhe Cycladica. The connection between scientific studies and reassessing the acquisition of antiquities of unknown provenance
- 47 ELEFThERIA KARDAMAKI
A new group of figures and rare figurines from a Mycenaean workshop installation at Kontopigado, Alimos (Athens)
- 91 KYRIAKOS PSAROUDAKIS
The faience finds of the Idaean Cave
- 143 HERMANN J. KIENAST
The poros quarries of Samos
- 161 HEIKE FASTJE †
An Archaic capital from Paros
with a contribution by Wolf Koenigs
- 169 JESSICA PAGA
The claw-tooth chisel and the Hekatompedon problem. Issues of tool and technique in Archaic Athens
- 205 IULIAN BÎRZESCU
An Early Classical torso from the temple zone of Histria
- 213 MANUEL FIEDLER – HENNER VON HESBERG
Apollonia (Albania) during the Hellenistic period. A city between the Italic West and the Greek East
- 259 KATJA SPORN
A funerary, votive, or honorific stele? Thoughts on a relief with an armoured figure in Patras
- 289 VOLKER MICHAEL STROCKA
Hadrian and Cecrops
- 307 ANGELOS ZARKADAS
Once ›lost‹, now found. A relief from Athens depicting a Niobid

- 317 ANNA J. LAMBROPOULOU – ANASTASIA G. YANGAKI
On the history of Olympia during the transitional period of
the Byzantine era. A reappraisal of the published ceramic data
from the settlement
- 355 Information for authors

Karlsruher Kykladika unter der Lupe

Zur Verbindung naturwissenschaftlicher Untersuchungen mit der Aufarbeitung des Erwerbs von Antiken ungewisser Provenienz

BERNHARD F. STEINMANN – RAINER ALTHERR – ALEXANDER VARYCHEV

ZUSAMMENFASSUNG Die Restitution frühkykladischer Objekte aus der Sammlung des Badischen Landesmuseums Karlsruhe erfolgte als Konsequenz daraus, dass die problematische frühere Ankaufspolitik des Museums einer Aufarbeitung bedarf. Freiwillige Restititionen können aber nur ein Teil einer konstruktiven Lösung zum Umgang mit provenienzlosen, nach der Verabschiedung der UNESCO-Konvention von 1970 erworbenen Antiken sein, die in Zusammenarbeit mit den Mutterländern antiker Kultur erarbeitet werden muss. Konkreter Anlass, die Ankaufspolitik aufzuarbeiten, waren an mehreren Kykladika der Karlsruher Sammlung durchgeführte naturwissenschaftliche Untersuchungen mit Röntgenfluoreszenzspektrometer und Rasterelektronenmikroskop. Es wurden Gesteinsarten bestimmt und Farbspuren sowie Sinterreste analysiert, wodurch sich Erkenntnisse zur Farbigekeit und Herkunft kykladischer Steingefäße ergaben, im Fall einer Griffschale aus Chloritschiefer sogar die Zuweisung zu einem naxischen Gesteinsvorkommen.

Schlagwörter Kykladen; Frühbronzezeit; Museum Karlsruhe; Denkmalpflege und Antikengesetzgebung; mathematisch-technische Methoden.

A closer look at the Karlsruhe Cycladica. The connection between scientific studies and reassessing the acquisition of antiquities of unknown provenance

ABSTRACT The return of Early Cycladic objects from the collection of the Badisches Landesmuseum of Karlsruhe resulted from the acknowledgment that the museum's problematic former acquisitions policy needed to be revisited. But voluntary restitution can be only one element of a constructive solution for dealing with antiquities of unknown provenance acquired after the passage of the 1970 UNESCO convention, which must be found in cooperation with the homelands of ancient cultures. The specific reason for reappraising the acquisitions policy was a series of scientific investigations carried out on several Cycladic objects in the Karlsruhe collection using a portable X-ray fluorescence spectrometer and a scanning electron microscope. Rock types were determined and colour as well as sinter traces were analysed. These analyses gave information about the application of colour to and the place of origin of Cycladic stone vessels, even indicating, in the case of one 'frying pan', a Naxian deposit of Chlorite schist.

Keywords Cyclades; Early Bronze Age; Badisches Landesmuseum Karlsruhe; monument conservation and antiquities legislation; mathematical-technological methods.

Τα Κυκλαδικά της Καρλσρούης κάτω από το μικροσκόπιο. Περί της σύνδεσης φυσικοχημικών αναλύσεων με την επανεξέταση της απόκτησης αρχαιοτήτων άγνωστης προέλευσης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Η επιστροφή πρώιμων κυκλαδικών αντικειμένων από τη Συλλογή του Κρατικού Μουσείου της Βάδης στην Καρλσρούη προέκυψε ως συνέπεια της ανάγκης επανεξέτασης της προβληματικής πολιτικής αποκτημάτων του Μουσείου. Ωστόσο, οι εθελοντικές επιστροφές μπορούν να αποτελέσουν μέρος μόνο μιας δημιουργικής λύσης, που πρέπει να εξευρεθεί σε συνεργασία με τις 'χώρες-πηγές' του αρχαίου πολιτισμού και θα αφορά τη διαχείριση των αρχαιοτήτων άγνωστης προέλευσης που αποκτήθηκαν μετά την ψήφιση της σύμβασης της UNESCO το 1970. Συγκεκριμένη αφορμή να ανασκευαστεί η τότε πολιτική αποκτημάτων αποτέλεσαν οι φυσικοχημικές αναλύσεις, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν σε διάφορα Κυκλαδικά της Συλλογής της Καρλσρούης με φορητό φασματόμετρο μέτρησης φθορισμού ακτίνων Χ και ηλεκτρονικό μικροσκόπιο σάρωσης. Καθορίστηκαν είδη πετρωμάτων, αναλύθηκαν ίχνη χρωμάτων και εξετάστηκαν υπολείμματα ιζήματος. Από τις αναλύσεις προέκυψαν στοιχεία για το χρωματισμό και την προέλευση των κυκλαδικών λίθινων αγγείων, στην περίπτωση μάλιστα ενός τηγανόσχημου αγγείου από χλωριτικό σχιστόλιθο διαπιστώθηκε η απόδοσή του σε ναξιακό πέτρωμα.

Λέξεις-κλειδιά Κυκλάδες. Πρώιμη εποχή του Χαλκού. Μουσείο Καρλσρούης. Προστασία μνημείων και νομοθεσία περί αρχαιοτήτων. Μέθοδοι θετικών επιστημών.

A new group of figures and rare figurines from a Mycenaean workshop installation at Kontopigado, Alimos (Athens)

ELEFThERIA KARDAMAKI

Eine neue Gruppe von Figuren und seltenen Figurinen aus einer mykenischen Werkstattanlage in Kontopigado, Alimos (Athen)

ZUSAMMENFASSUNG Vor kurzem in Kontopigado, Alimos, 5 km südlich der Akropolis von Athen durchgeführte Grabungen haben die Reste einer großflächigen mykenischen Anlage noch unbekannter Verwendung zutage gebracht. Während der Nutzung und nach Aufgabe des Ortes im frühesten Abschnitt von SH III C Früh wurden in der Nähe von und innerhalb dieser Anlage mehrere Brunnen mit großen Mengen von Fundmaterial verfüllt. Unter diesen Funden verdienen die Fragmente einmaliger oder sehr seltenen Typen angehörender Figurinen sowie von Figuren besondere Aufmerksamkeit. Antropomorphe und zoomorphe Terrakottafiguren stellen Objekte dar, die hauptsächlich mit Kultaktivität offiziellen Charakters verbunden waren, sodass ihr Erscheinen die Existenz eines oder mehrerer Kultplätze im unmittelbaren Umfeld der Anlage nahelegt. Die Neufunde unterstreichen einmal mehr die engen Verbindungen zwischen Werkstätten und Kult; zudem bieten sie neue Anhaltspunkte für die sozio-politische Organisation Attikas in dieser Zeit.

Schlagwörter Kontopigado / Athen; mykenische Kultur; Werkstatt; Figuren; männliche Gottheiten.

ABSTRACT Recent excavations in Kontopigado, Alimos, 5 km south of the Acropolis of Athens have brought to light remains of an extensive Mycenaean installation of still unknown use. During the use and after the abandonment of the site in the earliest stages of LH III C Early, several wells located near or within this installation were filled with huge quantities of material. Among the finds from the fills the fragments of unique or very rare figurine types and figures deserve special attention. Anthropomorphic and zoomorphic figures represent objects that are primarily connected with official cult activities, and their presence would suggest the existence of one or more cult places in the direct vicinity of the installation. The new finds once more stress the close connection between workshops and cult, providing new evidence for the socio-political organisation of Attica during that period.

Keywords Kontopigado / Athens; Mycenaean culture; installation; figures; male deities.

Νέα ομάδα ειδώλων και σπάνιων ειδωλίων από μια μυκηναϊκή εργαστηριακή εγκατάσταση στο Κοντοπήγαδο Αλίμου (Αθήνα)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Οι πρόσφατες ανασκαφές στο Κοντοπήγαδο Αλίμου, 5 χλμ. νοτίως της Ακρόπολης των Αθηνών, έφεραν στο φως κατάλοιπα εκτεταμένης μυκηναϊκής εγκατάστασης άγνωστης ακόμα χρήσης. Κατά τη διάρκεια της χρήσης της θέσης και μετά την εγκατάλειψή της κατά τη διάρκεια των πρωιμότερων φάσεων της ΥΕ III Γ πρώιμης περιόδου, διάφορα πηγάδια πλησίον ή εντός της εγκατάστασης επιχώθηκαν με μεγάλες ποσότητες υλικού. Μεταξύ των ευρημάτων των επιχώσεων αξιοπρόσεκτα είναι τα θραύσματα μοναδικών ή πολύ σπάνιων τύπων ειδωλίων και ειδώλων. Ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα είδωλα αναπαριστούν αντικείμενα, τα οποία σχετίζονται πρωτίστως με δραστηριότητες της επίσημης λατρείας, και η παρουσία τους θα μπορούσε να υποδηλώνει την ύπαρξη ενός ή περισσότερων λατρευτικών χώρων στην άμεση γειτνίαση της εγκατάστασης. Τα νέα ευρήματα υπογραμμίζουν εκ νέου τη στενή σχέση εργαστηρίων και λατρείας παρέχοντας νέα στοιχεία για την κοινωνικοπολιτική οργάνωση της Αττικής κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.

Λέξεις-κλειδιά Κοντοπήγαδο / Αθήνα. Μυκηναϊκός πολιτισμός. Εγκατάσταση. Είδωλα. Ανδρικές θεότητες.

The faience finds of the Idaean Cave

KYRIAKOS PSAROUDAKIS

*in memory of
Yannis Sakellarakis*

Die Fayenceobjekte aus der idäischen Grotte

ZUSAMMENFASSUNG Die Fayenceobjekte aus der Idäischen Grotte bilden eine interessante homogene Gruppe innerhalb der Weihungen des Heiligtums. Die meisten Stücke scheinen Importe, vor allem aus Phönizien und dem weiteren levantinischen Bereich, wenige aus Ägypten, zu sein. Andere Funde zeigen einheimisch griechischen Charakter und weisen auf eine lokale Herstellung hin. Unter den Weihungen aus Fayence wurden auch einige Statuetten gefunden, die ägyptische Gottheiten darstellen und helfen, die komplizierte Natur des Kultes in der heiligen Grotte wie auch dessen orientalische und ägyptische Einflüsse besser zu verstehen. Die Datierung der Fayenceobjekte aus der Idäischen Grotte gleicht der anderer Orientalia, die im Heiligtum gefunden wurden. Ein Teil datiert in die sog. Dunklen Jahrhunderte, die meisten werden aber der geometrischen bis orientalisierenden Zeit zugeordnet und reichen damit bis in das Ende des 7. Jh v. Chr. Aufgrund von Glas- / Fayenceabfallfunden, die zwischen anderen Weihungen gefunden wurden, ist zu vermuten, dass sich im Umkreis der Kultgrotte eine Werkstatt befand, die Fayenceobjekte herstellte.

Schlagwörter Idäische Grotte; orientalisierende Zeit; Kult, Fayence; nahöstliche und ägyptische Einflüsse.

ABSTRACT The faience finds of the Idaean Cave compose a homogenous and interesting group amongst the votives that have been discovered in the sanctuary. Most of them are imported, mainly from Phoenicia and the wider Levantine region, and a lesser quantity from Egypt. A third, smaller group of finds consists of artifacts of Greek inspiration and execution. From a symbolic point of view, the figurines depicting Egyptian deities contribute to the better understanding of the complex nature of the cult which took place in the sanctuary, as well as to its eastern-Egyptian influence. As regards their dating, the objects unearthed in the Idaean Cave are similar to the rest of the orientalia. Some date back to the Dark Ages, however, most of them date from the Geometric–Orientalizing period until the late 7th century B.C. In terms of technology, the discovery of faience / glass waste is noteworthy, as it also makes possible the existence of a workhouse near the sanctuary.

Keywords Idaean Cave; orientaling period; cult; faience; Near Eastern and Egyptian influence.

Τα αντικείμενα φαγεντιανής από το Ιδαίο Άντρο

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Τα αντικείμενα από φαγεντιανή του Ιδαίου Άντρου αποτελούν μια ενδιαφέρουσα ομάδα, ανάμεσα στα υπόλοιπα orientalia. Τα περισσότερα από αυτά είναι εισηγμένα, κυρίως από τη Φοινίκη και την ευρύτερη Λεβαντίνια περιοχή και δευτερευόντως από την Αίγυπτο. Μία τρίτη, μικρότερη, ομάδα αποτελείται από έργα ελληνικής έμπνευσης και δημιουργίας. Η παρουσία ειδωλίων αιγυπτιακών, κυρίως, θεοτήτων, φαίνεται να συνδέεται και με τις λατρευόμενες θεότητες στο Ιδαίο Άντρο. Όσον αφορά τη χρονολόγηση, τα αντικείμενα του Ιδαίου εμφανίζουν μια εικόνα ανάλογη των υπόλοιπων orientalia. Τα πρωιμότερα ανάγονται στους Σκοτεινούς Αιώνες. Τα περισσότερα, ωστόσο, χρονολογούνται στη Γεωμετρική–Ανατολίζουσα περίοδο και φτάνουν έως το τέλος του 7^{ου} αιώνα π. Χ. Από την άποψη της τεχνολογίας των αντικειμένων, έχει ενδιαφέρον η ανακάλυψη απορριμμάτων από την κατεργασία φαγεντιανής / υάλου, η οποία κάνει πιθανή την ύπαρξη κάποιου εργοστασίου με προσωρινό χαρακτήρα.

Λέξεις-κλειδιά Ιδαίο Άντρο. Ανατολίζουσα περίοδος. Λατρεία. Φαγεντιανή. Ανατολικές και αιγυπτιακές επιδράσεις.

Die Poros-Steinbrüche von Samos

HERMANN J. KIENAST

ZUSAMMENFASSUNG Unweit westlich der antiken Stadt Samos erstreckt sich über einen Berghang ein weitläufiger Steinbruch; in großen Mengen wurde dort der bei den archaischen Großbauten von Stadt und Heiligtum verwendete Poros gewonnen. Der Stein steht in mächtigen Schichten an, die von der Kuppe zur Ebene hin abfallen; insgesamt sind sieben Abbaustellen zu unterscheiden. Um ein möglichst ökonomisches Arbeiten zu gewährleisten, wurde der Poros in Höhlen gebrochen, deren tiefste rund 100 m in den Berg vorgetrieben ist. Die Abbauarbeiten hatten ihren Anfang auf der Kuppe des Berges und erstreckten sich schließlich über den gesamten Hang. Entsprechende Beobachtungen belegen diesen Ablauf; Werkspuren geben darüber hinaus Einblick in die Abbautechnik. Die entstandenen Höhlen sind gut erhalten; die Poros-Steinbrüche von Samos gehören zu den eindrucksvollsten der archaischen Zeit.

Schlagwörter Samos; archaische Zeit; Steinbruch; Poros; Werkzeug.

The poros quarries of Samos

ABSTRACT An extensive quarry stretches across a hillside not far west of the ancient city of Samos; large quantities of poros were obtained here for use in the large-scale Archaic buildings of the city and sanctuary. The stone is found in massive layers reaching from the summit down to the bottom of the hill; a total of seven extraction sites can be distinguished. In order to make the work as efficient as possible, the poros was excavated in caves, the deepest of which is cut approximately 100 m into the hill. Quarrying began at the top of the hill and ultimately encompassed the entire slope. On-site observations attest this process; traces of the work also give insight into the quarrying methods used. The caves created in the process are well preserved; the poros quarries of Samos are among the most impressive of the Archaic period.

Keywords Samos; Archaic period; quarries; poros; tools.

Τα λατομεία πωρολίθου της Σάμου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Στα δυτικά της αρχαίας πόλης της Σάμου και σε μικρή απόσταση από αυτήν εκτείνεται πάνω στην πλαγιά ενός βουνού ένα μεγάλης κλίμακας λατομείο. Η μεγάλη ποσότητα πωρολίθου που εξορύχθηκε εκεί χρησιμοποιήθηκε στα μεγάλα αρχαϊκά οικοδομήματα της πόλης και του ιερού. Ο λίθος παρουσιάζεται σε στρώματα μεγάλου πάχους που ξεκινούν από την κορυφή του βουνού και κατεβαίνουν μέχρι την πεδιάδα. Συνολικά διακρίνονται επτά θέσεις λατομίας. Για λόγους περιορισμού των οικονομικών δαπανών, ο πώρος εξορύχθηκε μέσα σε σπηλιές, η πιο βαθιά από τις οποίες έχει λαξευθεί περίπου 100 μ. μέσα στο βουνό. Οι εργασίες εξόρυξης άρχισαν από την κορυφή του βουνού και μετά επεκτάθηκαν προς τα κάτω σε όλη την πλαγιά. Η πορεία αυτή τεκμηριώνεται από σχετικές παρατηρήσεις. Ίχνη εργαλείων εξόρυξης μας δίνουν, περαιτέρω, μια εικόνα για την τεχνική της εξόρυξης. Οι διαμορφωθείσες σπηλιές έχουν διατηρηθεί σε καλό βαθμό. Τα λατομεία πωρολίθου της Σάμου ανήκουν στα ενυπωσιακότερα της αρχαϊκής εποχής.

Λέξεις-κλειδιά Σάμος. Αρχαϊκή εποχή. Λατομείο. Πωρόλιθος. Εργαλεία.

Ein archaisches Kapitell aus Paros

HEIKE FASTJE †

mit einem Beitrag von Wolf Koenigs

ZUSAMMENFASSUNG Ein kleines, archaisches, ionisches Kapitell aus Marmor wurde 1970 in einem verfallenen Haus in Paros gefunden. Es ist zur Hälfte erhalten und ließ sich zeichnerisch rekonstruieren: über einem stark gewölbten, ionischen Kyma steigen zwei getrennte Voluten auf, deren konvexe Kanäle sich um scheibenförmige Zentren winden. Die Proportion von Voluten und Echinus in der Ansicht (1 : 1 : 1) weist auf attische Kapitelltypen voraus. Der geringe Durchmesser seines Unterlagers (20,5 cm) deutet auf seine Bestimmung als Votivkapitell. Aufgrund stilistischer Merkmale gehört es in eine Gruppe kykladischer Votivkapitelle der Mitte des 6. Jhs. v. Chr.

Schlagwörter Kykladen; Paros; archaische Zeit; ionische Kapitelle.

An Archaic capital from Paros

ABSTRACT A small Archaic Ionian capital made of marble was found in 1970 in a dilapidated house on Paros. It could be reconstructed visually from the half of it that is preserved: two separate volutes rise above a bulging Ionic cyma; their convex canals wind around plate-like centers. The overall proportion of the volutes and echinus (1 : 1 : 1) anticipates Attic capital types. The narrow diameter of its base (20.5 cm) indicates that it was intended as a votive capital. Stylistic features indicate that it belongs to a group of Cycladic votive capitals from the mid-6th century B.C.

Keywords Cyclades; Paros; Archaic period; Ionic capital.

Αρχαϊκό κιονόκρανο από την Πάρο

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Ένα μικρό μαρμάρινο αρχαϊκό ιωνικό κιονόκρανο βρέθηκε το 1970 σε ερειπωμένη οικία στην Πάρο. Σώζεται κατά το ήμισυ και μπορεί να αποκατασταθεί σχεδιαστικά: επί ενός ισχυρώς καμπυλούμενου ιωνικού κυματίου ανέρχονται δύο χωριστές έλικες, των οποίων οι κυρτές άλακες συστρέφονται γύρω από δισκόμορφα κέντρα. Οι αναλογίες ελίκων και εχίνου στην πρόσοψη (1 : 1 : 1) προοιωνίζουν αττικούς τύπους κιονοκράνων. Η πολύ μικρή διάμετρος του υποτραχηλίου του (20,5 εκ.) παραπέμπει σε μια χρήση του κιονοκράνου ως αναθηματικού. Επί τη βάση τεχνοτροπικών στοιχείων το κιονόκρανο κατατάσσεται σε μία ομάδα κυκλαδικών αναθηματικών κιονοκράνων των μέσων του 6^{ου} αιώνα π. Χ.

Λέξεις-κλειδιά Κυκλάδες. Πάρος. Αρχαϊκή εποχή. Ιωνικά κιονόκρανα.

The claw-tooth chisel and the Hekatompedon problem

Issues of tool and technique in Archaic Athens

JESSICA PAGA

Das Zahneisen und das Hekatompedon-Problem. Werkzeug- und Technikfragen im archaischen Athen

ZUSAMMENFASSUNG Seit fast einem Jahrhundert steht das Zahneisen im Zentrum von Debatten über die Datierung und Position von Monumenten auf der archaischen Akropolis. Die Diskussion über die Übernahme und den frühen Gebrauch dieses Meißeltyps wurde teils intensiv geführt und die chronologischen und topographischen Konsequenzen dieser Fragen bilden unverändert eine Grundlage vieler weiterer Fragen, Probleme und Annahmen hinsichtlich des Heiligtums der Athena im 6. und frühen 5. Jahrhundert v. Chr. Insbesondere die ursprüngliche Position des Hekatompedon oder Blaubart-Tempels wurde mit dem Gebrauch des Zahneisens in Verbindung gebracht. Der vorliegende Aufsatz untersucht die Geschichte des Zahneisens ebenso wie seinen umstrittenen Platz in der Forschungsdiskussion und betrachtet seine Rolle für das Problem der sogenannten H-Architektur, für deren Position auf der Akropolis neue Hinweise vorgestellt werden. Sowohl in der Art seines Einsatzes als auch im Anwendungsbereich des Zahneisens wird eine Entwicklung nachgezeichnet, wobei eine graduelle Zunahme in der Vertrautheit mit dem Gerät und der Flexibilität seines Einsatzes in Athen und Attika im Laufe des 6. und frühen 5. vorchristlichen Jahrhunderts konstatiert wird.

Schlagwörter Akropolis; Agora; archaische Zeit; Heiligtümer und heilige Bezirke; Bearbeitungsweisen.

ABSTRACT For nearly a century, the claw-tooth chisel has been at the heart of debates concerning the dating and siting of monuments on the Archaic Acropolis. Discussion of the adaptation and early uses of the chisel has not been without controversy, and the chronological and topographical ramifications of these issues continue to underscore many of the problems, questions, and assumptions about the 6th and early 5th century B.C. sanctuary of Athena. In particular, the original location of the Hekatompedon, or Bluebeard Temple, has been connected to the use of the claw. This paper reviews the history of the claw as well as its contentious place in scholarly debate, and considers its role in the problem of the so-called H-architecture, with new evidence presented for the location of this structure on the Acropolis. A development in both application and use of the claw is traced, which posits a gradual increase in the familiarity with and flexibility of the chisel in Athens and Attica over the course of the 6th and early 5th century B.C.

Keywords Acropolis; Agora; Archaic period; sanctuaries and sacred precincts; methods of treatment.

Η οδοντωτή ξοῖς και το πρόβλημα του Εκατόμπεδου ναού. Ζητήματα εργαλείων και τεχνικής στην αρχαϊκή Αθήνα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Για σχεδόν έναν αιώνα, η οδοντωτή ξοῖς βρισκόταν στο επίκεντρο των συζητήσεων αναφορικά με τη χρονολόγηση και τη θέση των μνημείων πάνω στην αρχαϊκή Ακρόπολη. Η συζήτηση της υιοθέτησης της οδοντωτής ξοῖδος καθώς και των πρώιμων χρήσεών της δεν στερούνταν διχογνωμιών και οι χρονολογικές και τοπογραφικές συνέπειες αυτών των ζητημάτων συνεχίζουν να αποτελούν τη βάση πολλών προβλημάτων, ερωτημάτων και υποθέσεων για το ιερό της Αθηνάς κατά τον 6^ο και πρώιμο 5^ο αιώνα π. Χ. Η αρχική θέση του Εκατόμπεδου ναού, ή «ναού του Κυανοπάγωνα», έχει συσχετιστεί ιδιαίτερα με τη χρήση της οδοντωτής ξοῖδος. Το παρόν άρθρο εξετάζει την ιστορία της οδοντωτής ξοῖδος καθώς και την αμφισβητούμενη θέση της στην επιστημονική συζήτηση και εκτιμά το ρόλο της στο πρόβλημα του κτηρίου Η (λεγόμενη αρχιτεκτονική Η) με νέα στοιχεία που παρουσιάζονται για τη θέση αυτού του οικοδομήματος πάνω στην Ακρόπολη. Αναχνεύεται μια εξέλιξη τόσο στην εφαρμογή όσο και στη χρήση της οδοντωτής ξοῖδος, η οποία προϋποθέτει βαθμιαία αύξηση της ευελιξίας του εργαλείου και μεγαλύτερη εξοικείωση με αυτήν τη σμίλη στην Αθήνα και στην Αττική κατά τον 6^ο και πρώιμο 5^ο αιώνα π. Χ.

Λέξεις-κλειδιά Ακρόπολη. Αγορά. Αρχαϊκή περίοδος. Ιερά και ιεροί περίβολοι. Μέθοδος και διαχείριση.

Ein frühklassischer Torso aus der Tempelzone von Histria

IULIAN BÎRZESCU

ZUSAMMENFASSUNG Der vorliegende Artikel setzt sich mit einem frühklassischen Torso aus Marmor, der in der Tempelzone von Histria gefunden wurde, auseinander. Er war kurzzeitig im Heiligtum als Weihgabe aufgestellt. Obwohl sie klein, unter 1 m hoch, ist, zählt die Jünglingsstatue zu den großen Votiven in Histria. Ähnliche kleine Skulpturen kommen seit der spätarchaischen Zeit in geringer Anzahl in weiteren Apoikiai des Schwarzmeergebietes vor und zeigen, wie erwartet, meist ionische Merkmale.

Schlagwörter Schwarzmeergebiet; Histria; archaische und frühklassische Zeit; Heiligtum und Weihungen; Jünglingsstatue.

An Early Classical torso from the temple zone of Histria

ABSTRACT The present article discusses an early classical marble torso found in the temple zone of Histria. It was briefly displayed in the sanctuary as a votive offering. Although small – less than a meter high – this statue of a youth is one of the larger votives found in Histria. Small numbers of similar small pieces of sculpture from the Late Archaic period have been found in further apoikiai in the Black Sea region, usually bearing Ionic characteristics, as expected.

Keywords Black Sea region; Histria; Archaic and Early Classical period; sanctuaries and votive offerings; statue of a youth.

Κορμός πρώιμων κλασικών χρόνων από την περιοχή του ναού στην Ιστρία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Το παρόν άρθρο διαπραγματεύεται έναν μαρμάρινο κορμό νεαρής ανδρικής μορφής της πρώιμης κλασικής περιόδου, ο οποίος βρέθηκε στην ευρύτερη περιοχή του ναού της Ιστρίας. Στο ιερό αυτό είχε ανιδρυθεί ως ανάθημα για σύντομο χρονικό διάστημα. Αν και μικρών διαστάσεων, με ύψος κάτω του ενός μέτρου, το άγαλμα της νεαρής μορφής συγκαταλέγεται στα μεγάλα μεγέθους αναθήματα της Ιστρίας. Παρόμοια γλυπτά μικρών διαστάσεων κάνουν την εμφάνισή τους σε περιορισμένο αριθμό ήδη από την υστεροαρχαϊκή εποχή και σε άλλες αποικίες της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας και παρουσιάζουν, όπως αναμένεται, κυρίως ιωνικά στοιχεία.

Λέξεις-κλειδιά Περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Ιστρία. Αρχαϊκή και πρώιμη κλασική εποχή. Ιερό και αναθήματα. Άγαλμα νεαρής ανδρικής μορφής.

Apollonia (Albanien) in der Zeit des Hellenismus

Eine Stadt zwischen italischem Westen und griechischem Osten

MANUEL FIEDLER – HENNER VON HESBERG

*in Erinnerung an Georg Karo und Ferdinand Noack
und an ihre Forschungen auf Korfu und in Nordwestgriechenland*

ZUSAMMENFASSUNG Apollonia hatte im 3. und 2. Jahrhundert v. Chr. einen Höhepunkt seiner Bedeutung erreicht. Die Stadt bildete eine Brücke zwischen der stetig wachsenden Macht Roms, den ihm verbündeten Städten im Westen und den verschiedenen politischen Gebilden im Osten. In dem Erscheinungsbild Apollonias jener Zeit mischen sich verschiedene Elemente. Das gilt schon für den Kontrast der urbanistischen Strukturen zwischen Ober- und Unterstadt mit unterschiedlicher Gestalt der Insulae. In der Oberstadt bleibt ein Muster erhalten, das an archaische Streifenstädte erinnert, für die Unterstadt wählt man wohl in klassischer Zeit eine Lösung mit ungewöhnlich großzügig bemessenen Insulae. Die Disposition und Ausstattung der Häuser bezeugen für den Hellenismus einen gesteigerten Luxus. In dieser Zeit verändert sich auch der öffentliche Raum; dies lässt sich am besten an einigen zentralen Anlagen wie den Terrassierungen, Hallen, Brunnen, dem Theater und einem Tempel mit Rankenfries ablesen. Die Formensprache der Bauten gibt eine eigentümliche lokale Identität zu erkennen, die sich verschiedener Repertoires bedient.

Schlagwörter Hellenismus; Apollonia; Stadtplanung; öffentliche Bauten.

Apollonia (Albania) during the Hellenistic period. A city between the Italic West and the Greek East

ABSTRACT The importance of the city of Apollonia reached a peak in the 3rd and 2nd centuries BC. The city served as a bridge between the ever-growing power of Rome and its allied cities in the West and the various political entities in the East. The appearance of Apollonia during this period is characterized by a mix of different elements. This is already true of the contrast in the urban layout of the upper and lower city, with their differing insulae forms. The upper city maintains a pattern reminiscent of archaic strips cities, whereas in the lower city, probably in the Classical period, a solution consisting of insulae with unusually ample dimensions was preferred. The layout and furnishing of the houses testifies to greater luxury in the Hellenistic period. Public space also changed during this period; this transformation is most evident in a number of public building works, such as terraces, stoas, fountains, the theater, and a large temple with a scroll frieze. The style of the buildings betrays a peculiar local identity that draws on a variety of different repertoires.

Keywords Hellenistic period; Apollonia; urban planning; public buildings.

Η Απολλωνία (Αλβανία) κατά την ελληνιστική εποχή. Μια πόλη ανάμεσα στην ιταλική Δύση και την ελληνική Ανατολή

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Η Απολλωνία έφτασε στο αποκορύφωμα της σημασίας της τον 3^ο και τον 2^ο αιώνα π. Χ. Η πόλη αποτελούσε μία γέφυρα ανάμεσα στη συνεχώς αυξανόμενη δύναμη της Ρώμης, των συμμαχικών με αυτήν πόλεων στη Δύση και των διάφορων πολιτικών μορφωμάτων στην Ανατολή. Στη μορφή της Απολλωνίας της εποχής εκείνης αναμειγνύονται διαφορετικά στοιχεία. Τούτο ισχύει ήδη για την αντίθεση που παρατηρείται ανάμεσα στις πολεοδομικές δομές της άνω και της κάτω πόλης με τη διαφορετική μορφή των πολεοδομικών νησίδων που αυτές εμφανίζουν. Στην άνω πόλη διατηρείται ένα πρότυπο, το οποίο θυμίζει την ταινιακή οργάνωση των αρχαϊκών πόλεων, ενώ αντίθετα για την κάτω πόλη επελέγη – μάλλον στην κλασική εποχή – μια λύση με ασυνήθιστα μεγάλες πολεοδομικές νησίδες. Η διακόσμηση των οικιών μαρτυρά για την ελληνιστική περίοδο αυξανόμενη πολυτέλεια. Την εποχή αυτή μεταβάλλεται και ο δημόσιος χώρος. Αυτό φαίνεται καλύτερα σε μερικές κεντρικού χαρακτήρα εγκαταστάσεις, όπως στη διαμόρφωση ανδρών, στις στοές, τα πηγάδια, το θέατρο και σε έναν ναό με ζωφόρο φυτικών ελίκων. Η μορφολογία των οικοδομημάτων φανερώνει μια ιδιόμορφη τοπική ταυτότητα, η οποία αντλεί τα στοιχεία της από διάφορα ρεπερτόρια.

Λέξεις-κλειδιά Ελληνιστική εποχή. Απολλωνία. Σχεδιασμός πόλεων. Δημόσια οικοδομήματα.

Grab-, Weih- oder Ehrenstele?

Überlegungen zu einem Relief mit Panzerfigur in Patras

KATJA SPORN

in memoriam
Georgios Despintis

ZUSAMMENFASSUNG Das Relief mit der Figur eines Panzerträgers im Museum von Patras (Inv. Nr. 2) stellt besonders durch seine auffällige Größe und Ikonographie ein ungewöhnliches Exemplar dar. Es wurde bereits im späten 19. Jahrhundert in Patras gefunden. Die einzelnen Elemente des Reliefs werden ikonographisch besprochen und stilistisch eingeordnet. Im Anschluss folgen Überlegungen zu seinem ehemaligen Aufstellungskontext. Zur Diskussion steht dabei eine mögliche Verwendung als Grab-, Votiv- oder Ehrenrelief. Besonders die letzte Gattung bildet eine bislang vor allem auf der Peloponnes vertretene Sondergruppe und wird daher ausführlicher diskutiert. Nur im Zuge einer Gesamtschau dieser literarisch, aber auch inschriftlich und in wenigen Exemplaren wohl ebenso im materiellen archäologischen Befund belegten Gattung lässt sich eine Annäherung an die ursprüngliche Verwendung des Reliefs erreichen.

Schlagwörter Achaia; Museum Patras; Relief; Panzerfigur.

A funerary, votive, or honorific stele? Thoughts on a relief with an armoured figure in Patras

ABSTRACT The relief with an armour-wearing figure in the Museum of Patras (inv. no. 2) is an unusual specimen on account of its striking size and iconography. It was found in Patras in the late 19th century. The iconography of the individual elements of the relief are discussed and classified in terms of style. This is followed by reflections on the context in which the relief was once displayed. It is up for discussion whether it was potentially used as a funerary, votive, or honorific relief. The last genre in particular is a special group that is particularly prevalent on the Peloponnese; it is accordingly discussed at greater length. Only by surveying this genre, attested both epigraphically and also in a handful of specimens from the material archeological record, can we come closer to determining the original purpose of the relief.

Keywords Achaea; Museum of Patras; relief; armoured figure.

Επιτύμβια, αναθηματική ή τιμητική στήλη; Σκέψεις σχετικά με ένα ανάγλυφο θωρακοφόρου στην Πάτρα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Το ανάγλυφο με τη μορφή ενός θωρακοφόρου του Αρχαιολογικού Μουσείου Πάτρας (αρ. ευρ. 2) αποτελεί ένα ασυνήθιστο παράδειγμα κυρίως λόγω του ιδιαίτερου μεγέθους καθώς και της εικονογραφίας του. Βρέθηκε ήδη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην Πάτρα. Τα διάφορα στοιχεία του αναγλύφου εξετάζονται από εικονογραφική άποψη και ταξινομούνται τεχνοτροπικά. Ακολουθούν σκέψεις σχετικά με την αρχική του συνάφεια ανίδρυσης. Εξετάζεται επίσης μια πιθανή χρήση του ως ταφικό, αναθηματικό ή τιμητικό ανάγλυφο. Ειδικά το τελευταίο είδος συνιστά μια ειδική κατηγορία αναγλύφων, γνωστών μέχρι στιγμής κυρίως από την Πελοπόννησο, και γι' αυτό το λόγο συζητείται διεξοδικότερα. Στο άρθρο υποστηρίζεται η άποψη, ότι μόνο στα πλαίσια μιας συνολικής θεώρησης αυτής της κατηγορίας, η οποία τεκμηριώνεται από τις γραπτές πηγές, από την ύπαρξη επιγραφών αλλά προφανώς και από λίγα αρχαιολογικά παραδείγματα, μπορεί να επιτευχθεί μια προσέγγιση της αρχικής χρήσης του αναγλύφου.

Λέξεις-κλειδιά Χαΐα. Μουσείο Πάτρας. Ανάγλυφο. Θωρακοφόρος.

Hadrian und Kekrops

VOLKER MICHAEL STROCKA

ZUSAMMENFASSUNG Mehrere Panzerbüsten Hadrians und einiger seiner Nachfolger tragen auf den Schulterklappen Reliefs eines schlangenbeinigen Mischwesens, das die unterschiedlichsten Deutungen erfahren hat. Wie hochklassische Darstellungen nahelegen, muss es sich um den attischen Urkönig Kekrops handeln, der als Kultstifter und Kulturbringer und erster Einiger Attikas galt. Offenbar wurde Hadrian, der Athen durch neue Gesetze, Kulte und Spiele sowie große Bauten abermals zum Mittelpunkt der griechischen Welt machte, mit Kekrops verglichen. Die Schmeichelei hat man auf diejenigen seiner Nachfolger ausgedehnt, die sich in Athen aufgehalten hatten und der Stadt enger verbunden werden sollten. Diese Büsten kommen, wie schon vermutet wurde, sicherlich aus attischen Werkstätten. Eine zeitgenössische Kekropsdarstellung monumentalen Formats wird in den sogenannten Gigantenpfeilern der zweiten Periode des Odeions auf der Athener Agora nachgewiesen. Kekrops und Triton, sein Gegenüber, sind die Vasallen der attischen Staatsgötter Athena und Poseidon.
Schlagwörter Athen; Agora; Portikus der Giganten; Kekrops; Hadrian.

Hadrian and Cecrops

ABSTRACT The epaulets of several cuirassed busts of Hadrian and some of his successors bear the relief of a snake-legged being that has been the subject of widely diverging interpretations. Representations from the High Classical period show that this figure must be Cecrops, the first king of Athens, who was considered the first to unify Attica and the founder of Attic cults and culture. Hadrian, who reestablished Athens as the center of the Greek world with new laws, cults, and games, was apparently compared to Cecrops. This flattering comparison was then extended to those among his successors who visited Athens and were supposedly more closely connected to the city. As previously conjectured, these busts are definitely the products of Attic workshops. A contemporary representation of Cecrops on a monumental scale has been identified in the so-called Stoa of the Giants in the second phase of the odeon on the Athenian agora. Cecrops and his counterpart Triton are the vassals of the Athenian poliadic gods Athena and Poseidon.
Keywords Athens; agora; Stoa of the Giants; Cecrops; Hadrian.

Αδριανός και Κέκρωψ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Αρκετές θωρακοφόροι προτομές του Αδριανού και μερικών από τους διαδόχους του φέρουν πάνω στα επώμιά τους ανάγλυφα ενός μίξογενούς όντος με φιδίσια πόδια, το οποίο έχει γνωρίσει τις πιο διαφορετικές ερμηνείες. Όπως υποβάλλουν παραστάσεις των ώριμων κλασικών χρόνων, η μορφή πρέπει να απεικονίζει τον αυτόχθονα βασιλιά της Αττικής Κέκροπα, ο οποίος θεωρείτο ως ο ιδρυτής της λατρείας και φορέας του πολιτισμού καθώς και ως ο πρώτος που ενοποίησε την Αττική. Ο Αδριανός, ο οποίος με την ίδρυση νέων νόμων, λατρειών και αγώνων καθώς και μεγάλων οικοδομημάτων κατέστησε την Αθήνα πάλι επίκεντρο του ελληνικού κόσμου, παραβαλλόταν, προφανώς, με τον Κέκροπα. Η κολακεία επεκτάθηκε σε εκείνους από τους διαδόχους του, οι οποίοι έκαναν στάση στην Αθήνα και θα έπρεπε να συνδεθούν στενότερα με την πόλη. Όπως έχει ήδη υποτεθεί, οι προτομές αυτές προέρχονται με βεβαιότητα από αττικά εργαστήρια. Μια σύγχρονη παράσταση Κέκροπα μνημειακής μορφής τεκμηριώνεται στους λεγόμενους πεσσούς των Γιγάντων της δεύτερης περιόδου του Ωδείου στην Αθηναϊκή Αγορά. Ο Κέκρωψ και ο απέναντι ευρισκόμενος Τρίτων είναι οι υποτελείς των πολιούχων θεών της Αθήνας, της Αθηνάς και του Ποσειδώνας.

Λέξεις-κλειδιά Αθήνα. Αγορά. Πρότυλο των Γιγάντων. Κέκρωψ. Αδριανός.

Once ›lost‹, now found

A relief from Athens depicting a Niobid

ANGELOS ZARKADAS

*in memory of
Georgios Despintis*

›Verloren‹ und wiedergefunden. Ein Niobidenrelief aus Athen

ZUSAMMENFASSUNG Im vorliegenden Beitrag wird ein fragmentarisches Relief im Paul-und-Alexandra-Kanellopoulos-Museum mit einem seit Jahrzehnten verschollenen Werk aus dem Archäologischen Nationalmuseum in Athen identifiziert. Das Relief, welches die Gestalt eines Niobiden wiedergibt, wurde im Gebiet des Dionysos-Theaters gefunden. Es befand es sich bis in die 30er Jahre im Magazin des Archäologischen Nationalmuseums und verschwand offenbar in der Zeit des Zweiten Weltkriegs. Mit dem Fundort als Ausgangspunkt wird sein Bezug zum choregischen Monument des Thrasyllus behandelt, das laut Pausanias mit einer Komposition des Niobidenmythos geschmückt war, während zugleich das diesbezügliche ikonographische Thema diskutiert wird. Der Relieffigur am Nächsten kommt die Gestalt des Niobiden, der im Knien beide Arme nach hinten hochhebt, nämlich beim Versuch, den in seinem Rücken steckenden Pfeil herauszuziehen; dieser Figurentypus gehört zur Komposition der Niobidentötung durch Apollon, welche von Reliefs in Modena, Florenz, Bologna und Catania bekannt ist. Das Relief stammt vermutlich aus der 2. Hälfte des 2. Jahrhunderts n. Chr.

Schlagwörter Niobide; Museum Kanellopoulos; Archäologisches Nationalmuseum in Athen; Thrasyllusmonument

ABSTRACT The present article identifies part of a relief located in the Paul and Alexandra Canellopoulos Museum as a lost work from the National Archaeological Museum. The relief, depicting a Niobid, was found in the Theater of Dionysus. It was located in the storage facilities of the National Archaeological Museum until the 1930s and probably lost during the Second World War. Taking its find-spot as a starting point, I review its link to the choragic Monument of Thrasyllus, which according to Pausanias was decorated with a composition depicting the legend of the Niobids. I also discuss the iconography associated with this subject. The relief closely resembles a kneeling Niobid figure, raising both arms to dislodge an arrow from its back; this figure type is part of the composition depicting Apollo's slaughter of the Niobids known from reliefs in Modena, Florence, Bologna, and Catania. It most likely dates to the latter half of the 2nd century A.D.

Keywords Niobid; Canellopoulos Museum; National Archaeological Museum of Athens; Monument of Thrasyllus.

Ένα χαμένο ανάγλυφο με παράσταση Νιοβίδα από την Αθήνα που ξαναβρέθηκε

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Στο παρόν άρθρο ταυτίζεται τμήμα αναγλύφου του Μουσείου Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου με χαμένο έργο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Το ανάγλυφο, που απεικονίζει τη μορφή ενός Νιοβίδα, βρέθηκε στην περιοχή του Διονυσιακού Θεάτρου. Τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1930 φυλασσόταν στις αποθήκες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, από όπου ωστόσο τα ίχνη του χάθηκαν, πιθανόν στα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Με αφορμή τη θέση εύρεσής του σχολιάζεται ο συσχετισμός του με το χορηγικό μνημείο του Θρασύλλου, που διακοσμούσαν, σύμφωνα με τον Πausανία, με σύνθεση του μύθου των Νιοβιδών, ενώ παράλληλα συζητείται και η σχετική εικονογραφία του θέματος. Το ανάγλυφο προσεγγίζει περισσότερο τη μορφή του Νιοβίδα που γονατιστός ανασηκώνει και τα δύο χέρια προς τα πίσω, προσπαθώντας να απαλλαγεί από το βέλος που τον χτύπησε στην πλάτη και ανήκει στη σύνθεση του φόνου των Νιοβιδών από τον Απόλλωνα, γνωστή από τα ανάγλυφα της Modena, της Φλωρεντίας, της Bologna και της Catania. Ανάγεται πιθανόν στο β' μισό του 2^{ου} αιώνα μ. Χ.

Λέξεις-κλειδιά Νιοβίδης. Μουσείο Κανελλοπούλου. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Μνημείο Θρασύλλου.

On the history of Olympia during the transitional period of the Byzantine era

A reappraisal of the published ceramic data from the settlement

ANNA J. LAMBROPOULOU – ANASTASIA G. YANGAKI

Zur Geschichte Olympias in der Übergangsphase der byzantinischen Zeit. Eine Neubeurteilung von Keramikfunden aus der Siedlung

ZUSAMMENFASSUNG Im antiken Olympia sind zahlreiche Gebäudereste einer bedeutenden Siedlung der frühbyzantinischen Zeit durch die Grabungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Olympia zutage gekommen. Nach dem bisher gängigen Verständnis der Befunde wurden diese Bauten und die Siedlung im frühen 7. Jahrhundert n. Chr. infolge des im späten 6. Jahrhundert erfolgten slawischen Eindringens aufgelassen. Die Neubewertung eines Teils der publizierten Siedlungskeramik aus der Übergangsphase der byzantinischen Zeit und Ergebnisse der Untersuchung noch unpublizierter Schnallen werfen nun ein neues Licht auf den wahrscheinlichen Zeitpunkt der Aufgabe der Siedlung. Insbesondere der Vergleich der Keramik mit in den letzten Jahren vorgelegtem Material von anderen Fundorten legt den Fortbestand einer wirtschaftlich selbständigen Siedlung in Olympia wenigstens bis ins späte 7. Jahrhundert und wahrscheinlich darüber hinaus sowie eine Koexistenz indigener Bevölkerung und slawischer Einwanderer in deren Umgebung nahe.

Schlagwörter Peloponnes; Olympia; byzantinische Zeit; Keramik; Schnallen.

ABSTRACT In ancient Olympia numerous building remains belonging to an important early Byzantine settlement have been uncovered in excavations by the German Archaeological Institute. According to the generally accepted interpretation of the archaeological evidence, these buildings and the settlement itself were abandoned in the early 7th century A.D., as a result of the Slavic penetration into the Peloponnese in the late 6th century. A reappraisal of some of the published pottery from the settlement, dating from the transitional period of the Byzantine era, and data derived from some as yet unpublished buckles shed new light on the probable date of the settlement's abandonment. In particular, comparison of the documented pottery types with recently published material from other sites suggests the survival of a self-sufficient settlement at Olympia at least until the late 7th century and presumably beyond as well as a coexistence of indigenous people with Slavic newcomers in the area.

Keywords Peloponnese; Olympia; Byzantine era; pottery; buckles.

Η ιστορία της Ολυμπίας κατά τους μεταβατικούς χρόνους της βυζαντινής εποχής. Επανεκτίμηση δημοσιευμένων δεδομένων για την κεραμική του οικισμού

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Πολλά κτήρια του σημαντικού πρωτοβυζαντινού οικισμού της αρχαίας Ολυμπίας έχουν αποκαλυφθεί χάρη στις ανασκαφές του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Με βάση την έως τώρα ερμηνεία των αρχαιολογικών δεδομένων τα κτήρια αυτά και ο οικισμός εγκαταλείφθηκαν στις αρχές του 7^{ου} αιώνα μ. Χ., ως αποτέλεσμα της σλαβικής διείσδυσης στην Πελοπόννησο κατά τον ύστερο 6^ο αιώνα μ. Χ. Ωστόσο, η επαναξιολόγηση ήδη δημοσιευμένης κεραμικής, που χρονολογείται στη μεταβατική περίοδο της βυζαντινής εποχής, σε συνδυασμό με τα στοιχεία που προκύπτουν από τη μελέτη αδημοσιευτων μεταλλινων πορτών, συμβάλλουν στο πολυσυζητημένο θέμα της ερήμωσης του πρωτοβυζαντινού οικισμού. Ειδικότερα, η σύγκριση της κεραμικής του οικισμού με πρόσφατα δημοσιευμένο υλικό από άλλες περιοχές υποδηλώνει την επιβίωση μιας αυτόνομης εγκατάστασης στην Ολυμπία πέραν των μέσων του 7^{ου} αιώνα και πιθανόν υστερότερα, όπως και τη συμβίωση στην περιοχή του γηγενούς πληθυσμού με τους επήλυδες Σλάβους.

Λέξεις-κλειδιά Πελοπόννησος. Ολυμπία. Βυζαντινή περίοδος. Κεραμική. Πόρτες.

HINWEISE FÜR AUTOREN

In den *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, werden Beiträge zur Archäologie und Kulturgeschichte Griechenlands von der Vorgeschichte bis in die Spätantike publiziert. Es gelten die Richtlinien für Publikationen des Deutschen Archäologischen Instituts, die im AA 2005/2, 309–399 und AA 2012/2, 275 f. sowie stets aktuell auf der Homepage des DAI unter <www.dainst.org> veröffentlicht sind. Dort finden Sie die allgemeinen Hinweise der Herausgeber zum Begutachtungsverfahren und zu Zitiernormen, außerdem die Anleitungen zur formalen Gestaltung und Abgabe von Manuskripten.

Manuskripte sind spätestens zum 31. Dezember für den Band des darauffolgenden Jahres bei der Ersten Direktorin des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Athen, Fidiou 1, 10678 Athen als Ausdruck und in elektronischer Form einzureichen.

INFORMATION FOR AUTHORS

Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung is a journal for the publication of reports on archaeology and cultural history of Greece dating from Prehistory to Late Antiquity.

The guidelines for contributors to publications of the DAI were published in AA 2005/2, 309–399 and AA 2012/2, 275 f. and are available online at the DAI homepage at <www.dainst.org>. There you will find general information by the publisher on the peer-review process and on citation systems in addition to advice on the formatting and style of manuscripts and their submission.

Manuscripts are to be submitted, in both hard copy and digital form until the 31st of December for the volume of the following year to the director of the Deutsches Archäologisches Institut, Athens department, Fidiou 1, 10678 Athens.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Στο περιοδικό *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* δημοσιεύονται μελέτες που αφορούν στην αρχαιολογία και ιστορία της τέχνης της Ελλάδας από τους προϊστορικούς χρόνους έως και την ύστερη αρχαιότητα.

Οι οδηγίες για τις δημοσιεύσεις του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου βρίσκονται στο AA 2005/2, 309–399 και AA 2012/2, 275 κ. ε., καθώς και στην ιστοσελίδα του <www.dainst.org>. Εκεί μπορούν οι συγγραφείς να βρουν γενικές πληροφορίες των εκδοτών σχετικά με τις απαιτούμενες γνωμοδοτήσεις και το σύστημα παραπομπών. Επίσης είναι διαθέσιμες οδηγίες για τη γενική μορφή του κειμένου και την παράδοση των χειρογράφων.

Χειρόγραφα πρέπει να παραδίδονται εκτυπωμένα και ως ηλεκτρονικά αρχεία (στη διεύθυνση του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, Τμήμα Αθηνών, Φειδίου 1, 10678 Αθήνα) το αργότερο έως και την 31^η Δεκεμβρίου, ώστε να είναι δυνατή η δημοσίευσή τους στον τόμο της επόμενης χρονιάς.

Auskünfte erteilt:	Deutsches Archäologisches Institut
Queries should be directed to:	Abteilung Athen – Redaktion
Πληροφορίες:	Fidiou 1
	10678 Athen
	Griechenland
	Tel.: +30-210-33 07 400
	Fax: +30-210-38 14 762
	redaktion.athen@dainst.de